

„Recipe földi bozza magott.” 16. századi latin nyelvű recipék magyar növény- és betegségnevekkel*

Hungarian plant denominations and old disease names from the 16th century

Dr. Zvara Edina PhD

SZTE BTK Kulturális Örökség és Humán Információtudományi Tanszék

zedina@hung.u-szeged.hu

Initially submitted September 10, 2014; accepted for publication November 02, 2014

Abstract:

On the last four pages of a volume by Galen owned by the Esterházy Library in Eisenstadt we can find some medical indications in Latin. In this manuscript text there are several Hungarian denominations of plants and diseases. Though the book does not bear any ownership inscriptions we can still identify its long-ago possessor based on his handwriting: the volume once belonged to the protestant sermoneer and natural philosopher István Beythe. A large fraction of the library of the Beythe family survived as an integrated part of the library of the Franciscan convent in Güssing but several volumes ended up in different collections of the Carpathian Basin, among others in Eisenstadt. Some of the books of István Beythe were presumably presented by his sons to ministers who were living on the estate of the Batthyány family. The volume by Galen which represents well the erudition of István Beythe probably steered the same course.

Kulcsszavak: növénynevek, betegségnevek, Esterházy-könyvtár, Beythe István

Keywords: plant denomination, old disease names, Esterházy Library, István Beythe

A 16. század a magyar nyelvű herbáriumos könyvek és a botanikai érdeklődés egyik kiemelkedő korszaka, s olyan jelentős személyeket említhetünk meg, mint például Szegedi Kőrös Gáspár (1525–1563) Melius Juhász Péter (1532–1572), Beythe István (1532–1612) és András (1564–1599) fia.

* „A tanulmány a Társadalmi Megújulás Operatív Program *IKT a tudás és tanulás világában - humán teljesítménytechnológiai (Human Performance Technology) kutatások és képzésfejlesztés* címet viselő, TAMOP-4.2.2.C-11/1/KONV-2012-0008 azonosítószámú projekt keretében készült. A projekt az Európai Unió támogatásával és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.” – Dörnyei Sándornak, Fekete Csabának és Monok Istvánnak köszönöm a segítséget.

A kismartoni Esterházy-kastély könyvtárából került elő az a Galénosz-kötet,¹ amelynek utolsó négy oldalán latin nyelvű orvosi javallatok találhatók; ezen leírásokban több esetben a növény- és betegségnevek magyar elnevezése szerepel, így például: ebszőlő, kapormag, beléndfű, egérfark, szaporafű, fenyőmustár, loromlevél, vakbogár, illetve rászt, torokgyík, vadhús, szemölcs, süly, nyár csáp.

A kötetben ugyan nem szerepel semmilyen tulajdonosi bejegyzés, de a kéziratos szöveg írásképe alapján azonosítani tudjuk az egykori tulajdonost: a könyv a protestáns prédikátor, természettudós Beythe Istváné volt. Természettudományi és botanikai tevékenysége, kapcsolatai a sárvári vagy a németújvári iskolával, s e témakörben megjelent kiadványai (L'Écluse 1583; L'Écluse 1603) jól feltártak. (Ubrizsy Savoia 2002; Ubrizsy Savoia 2013; Bobory 2006); s ma már mind Beythe Istvánnak, mind András és Imre fiainak könyveiről, közel négyszáz kötetes bibliotékájukról is sok ismerettel rendelkezünk. (Monok 2009: 271–272; Zvara 2013)

Beythe a Nádasdy-udvarban Szegedi Kőrös Gáspár tanítványa volt, ő adhatta a legnagyobb ösztönzést, hogy ez irányba is képezze magát. (Sárváron nemcsak Fraxinus doktornak, hanem magának Nádasdy Tamásnak (1498–1562) és több szervitorának – köztük Perneszith Györgynek (†1560) – az orvoslásban való jártasságáról is tudunk.) (Vida 1988) Beythe feltehetően a wittenbergi egyetemen szerzett alaposabb természettudományi ismereteket,² hiszen ott az „ókor szerzők alapján botanikai gyakorlatokat is tartottak, ami magában foglalta a gyógynövényismeretet”. (Ritoókné 1984: 222; Ritoókné 2012: 220) Szabó András is kiemeli ezt, hiszen „Wittenberg erőssége a gyógynövénytan és a gyógyszerian volt, feltehetően ennek köszönhetjük 16. századi füveskönyveinket, köztük Melius Péter *Herbariumát*.” (Szabó 1993: 633; Szabó 1999: 86)

Beythe István Németújvárra a természettudományokban járatos, gyógynövényismeretekkel rendelkező lelkészként érkezett, s ahogy Sárváron Nádasdy, úgy Németújváron Batthyány Boldizsár (1535/1538–1590) is a természettudományok értője, sőt, művelője volt. (Bobory 2005) Ezen tények ismeretében nem meglepő, hogy Beythe könyvei között találjuk Agrippa (1486–1535) okkult filozófiáját (Köln, 1533), Raimundus Lullus (1232–1315) alkímiáját (Nürnberg, 1546), Paulus Ricius (ca. 1480–1541/1542) fő műveinek első kiadását (amely egykori tanára, Pomponazzi előszavával jelent meg). Pomponius Mela *Cosmographia*-ájához (Velece, ca. 1495) van kötve még többek között Julius Solinusnak a világ csodáiról írott műve, Philippus Beroaldus szerkesztésében (Bologna, 1500), Periegesis Dionysius *Situs orbis*-a (Bologna, 1513), s Wilhelm Adolf Scribonius (1550–1600), a „boszorkánytudós” asztronómiai könyve, az *Isagoge sphaerica* (Frankfurt, 1580) André Wechel kiadásában. (Zvara 2013: 69)

Az orvosi művek sorában ott találjuk Paulus Aegnita (7. sz.) bizánci görög orvos könyvét (Bázel, 1546), az ókor legismertebb orvosának, Galénosznak több írását, Johann Fuchs kiadásában (Lyon, 1546; Tübingen, 1541), Paracelsust (Nürnberg, 1553; Bázel, 1575) és Gulielmus Gratarolusnak a pestisről szóló művét (1562). Nem tudjuk, Beythét érdekelték-e

¹ A kötet leírása: GALENUS; VASSES, Jean, transl.; WINTER, Johann, interpr.: *Claudii Galeni in librum Hippocratis de victus ratione in morbis acutis, commentarii quatuor ... Eiusdem de semine libri 2. Jo. Guinterio Andernaco interprete ...* Basileae, apud Andream Cratandrum, 1533. [12], 78 fol. 2o – Lelőhelye: Kismarton, Esterházy-kastély, Zimmer II. Kasten M. Regal 6.

² Megjegyezzük, hogy semmilyen biztos adatunk nincs arra vonatkozóan, hogy Beythe Luther és Melanchthon egyetemén tanult volna – csak könyvei és más közvetett adatok alapján mondhatjuk a fentieket. Vö.: ZVARA 2013: 16, 69.

az újplatonikus eszmék, mindenesetre kíváncsi lehetett egy 15. századi humanista, Marsilio Ficino (1433–1499) gondolataira a testről és az orvoslásról, ezért is szerezte meg a *De vita libri tres. Item Apologia. Epidemiarum antidotus* című kötetét. (Zvara 2013: 69–70)

Beythe barátai közt tudhatta a magyar orvostörténet és botanika jeles személyét, Frankovith Gergelyt (ca. 1557–1599) is. (Bobory 2004: 105; Borsa 1956) *Hasznos es fölötté szükséges könyv* című művében, amely valláserkölcsi elmélkedéseket tartalmaz orvosi tanácsokkal, Beythe István verse is olvasható, *Stephani Beythe testatum...*³ címmel. Habár könyvei között nem maradt fenn egyetlen példány sem ebből a műből, az „István prédikátor után megmaradt javak jegyzéké”-nek egyik tétele szerint biztosan megvolt neki: „Item marat könj 28 a kiknek neuek megh vagion irua könj közöt Franchich[!] oruos Gergelj könueken”.⁴

Az európai híró flamand botanikus, Charles de L'Écluse (1526–1609), Batthyány Boldizsár tudós barátja, humanista körének egyik jeles tagja többször is járt Németújváron. (Barlay 1979; Aumüller 1973; L'Écluse 1973; Boross 2007: 160–163)

Clusius pannóniai gyűjtőmunkáját Beythe István is segítette, s együtt állították össze a *Stirpium Nomenclator Pannonicus*-t (Németújvár, 1583),⁵ az első önálló etnobotanikai könyvet. A címlapon Beythe ajánlóverse olvasható 'S. B.' monogrammal, az előszóban pedig Clusius kiemeli segítőtársa érdemét a növények magyar nevének megállapításában.

Beythe idősebbik fia, András örökölte apja botanikai szenvedélyét, hiszen Németújváron 1595-ben megjelent herbáriuma. (Beythe 1595) Füveskönyve számít legmaradandóbb alkotásának. Nem tudjuk, hogy milyen képzésben volt része, de botanikai érdeklődését mindenképpen meghatározhatták a németújvári élmények – mindezt tudós apja vezetésével, Batthyány Boldizsár pártfogásával és talán gyermekként együtt kutakodva magával Carolus Clusiussal is.

A Beythék könyvtárának nagy része a németújvári ferences kolostor könyvtárában maradt fenn, de több kötetük a Kárpát-medence más gyűjteményébe került, így például Budapestre, Győrbe, Pápára, Sopronba, Székesfehérvárra, Szombathelyre, Zircra, valamint Pozsonyba, Turócszentmártonba és Kismartonba. Az Esterházyak kismartoni kastélykönyvtárában ma hét olyan kötet található, amely a possessorbejegyzések szerint egykor a Beythe család valamely tagjáé volt. Beythe István néhány kötete tőle vagy fiaitól kerülhetett a Batthyány-birtokon élő személyekhez, így Kanizsai Pálfi János (1582–1641) németújvári, majd pápai (Zvara 2013, 2010), vagy Ceglédi Szabó Pál (†1649) pápai lelkészhez. (Zvara 2013, 2012) Nagy valószínűség szerint ezt az utat járta be az a Galénosz-kötet is, amelyben a népi gyógyászatban kipróbált receptek gyűjteménye, a *Medicamenta* olvasható:

MEDICAMENTA

Quaedam observabilia ex antiquo, quodam manuscripto

Unctio pro infirmo

³ A második kiadásban (Monyorókerék, 1587, Johannes Manlius), *Stephani Beythe, superattendentis per Ungariam ... testatum*; ezt követi egy megjegyzés arról, hogy *Böite István ... püspök ... reávetette keze írását e könyvre...* (RMNy 617)

⁴ 1616. január 11. Kiad.: Adattár 29/1. 234. tétel, 203. l.

⁵ Egykor megvolt a németújvári gyűjteményben is, ma már azonban elveszett. Egyetlen ismert példánya a Göttingeni Egyetemi Könyvtárban található.

Arvinam antiquam, Juni peria sublimatum, salviam, rutam, muscatum, allia, oleum olivae contere in unum terge aegrotum.

Contra Rázt

Saletrum, ebbőlött, eb kapprott, belend füvet, folia raphani, et cum aqua calida profunde et liga ad rázt, tribus diebus et noctibus, seorsim, et divisim.

Contra fluxum sanguinis

Columbam depluma sine aqua, exetera ipsam, ejice intestina, tandem loco intestinorum pone favum mellis et consue, ne favus exeat, et assa sine sale, vel parum salis ad de comedi Ieiunus, et si ista aegritudine agonizaret, post mandutationem tunc non morietur sed leonis habebit.

Contra venenosas boletas

Absynthium mixtum cum aceto et coeto, bibat aeger.

Contra tinnitum aurium

Fel bovinum et absynthium tritum misce, et unge aures ab extra.

Contra dolorem articulorum

Radice[m] urticae contere et cum vino bibe.

Contra anginam [más kézzel:] Toroc gyk

Mel adjuncto nitro vulgo, saletrom, et absynthio simul contrito unge anginam.

Contra Febres

Folia vitis, salicis, rosae, cucurbitae, ferveat in aqua in qua lavet se aeger et melius habebit. [másik kézzel:] Probavi contra febram quotidianem et profuit, tertio me lavi eodem die, et reliquit.

Contra caliginem oculorum

Recipe Kömeny magot, succus extrahatur, et misceatur cum ruta addito felle Galli, et curat.

Contra iracundiam

Iracundus bibat apium cum vino frequenter, et tollit iram, laeticiamque adfert.

Ut nutrix lacte abundet

Sume kapor magott, et de contractione frequenter bibat.

Contra dolorem intestinorum

Kapor mag comtusum cum aqua calida potatum dolorem sedat.

Contra nyac(!) tsáp

Kapor magh combustum et pulverizatum prodest. Idem efficit piper, si prius forpice finis nyac(!) tsap scindatur.

Contra vad hus

Cini anetique semen combure, pulveriza vulnubit.

Contra frigus

Aqua urticae et sublimato unge manes et pedes, et si vis totum corpus, et non senties frigus.

Ut non sentiat homo quaevis verbera

Semen eruce (vulgo fenyő mustar) forte (feier, vel fenyő) et contunde, in vino bibe in copia ad bonum haustum, et corpus indurat.

Ad omnem dolorem oculorum

Foetrahe(?) succum celidoniae per pannum mundum contutiens in mortario, et cogne cum melle in vase aeneo ad leuem ignem donec strumam dejecerit, et strissitudinem mellis assumat, tunc a assumit, cum unam guttam in unguum posserris et non distillavit.

Contra os, et dentes foetidos

Recipe verbenam, [*más kézzel, a margón: szapora fű*] una cum radice, decoque in vino, et os frequenter lava.

Contra casum capillorum

Succo urticae, unge caput, et forti sicabuntur.

Ad ventrem solvendum

Recipe duas partes aceti, et tertiam Povetem mellis, ad de Isopum viridem tritum fiat ebullitio et bibe, solvit ventrem.

Qui vult indurare ferrum

Recipe aquam raphain, et humores lubricorum terrestrium, fac in ignens gladium et saepius mergas in dictam aquam, et fiet durus.

Contra calculum

Recipe de optimo aceto, et pone in vas vitreum, et impone sterius columbinum, et permitte stare septem diebus et totidem noctibus, cooperiendo bene, et cum volueris da patientibus. Probatum est. Nam impone silicem in hanc aquam, et tertia die, dissolvetur.

Contra morbum caducum

Verbenam [*más kézzel a margón: szapora fű*] quicumque mane in vino coctam biberit, illo die a caduro salvus erit.

Contra capitis dolorem

Raphanum minorem cogne in lacte captino, et quanto calidius poteris bibe Ieiunus.

Ut serpens de ventre hominis exeat

Recipe sudorem equi, et urinam ejus et bibat in balneo, salvus erit.

Ut canes ne latrent

Feras tecum celidoniam et non latrabunt.

Qui non possunt dormire

Lava caput de confectione papaveritur.

Qui in somnijs loquuntur

Succum rutae da bibere cum aceto et liberabitur.

Contra scabies

Lava corpus de coctione Ciceris.

Idem facit, ius salsum canthorum.

Idem, sulphur, cum saevo et avium medullis si bene salvetur.

Ad solvendum ventrem

Sambuce flores desicca sub lectura, ne pluviae pluant: cogne flores in vino da patienti, Jeunus bibat.

Contra dentium dolorem

Rutam tritam pone in os ad dentem dolentem, et claude os, serva sic per noctes proderit.

Quae concipere non possunt

Recipe ova corvi, assa et iterum reponere in nidum, et corvus fert lapidem, et ponat lapidem in cisternam desuper fundat vinum bibat sterilis.

Qui mingeri non potest

Avellanas terae fortiter, pone in vinum da patienti post horam vel ultra.

Cui spina vel ferrum infligitur

Recipe vāc bogarat, quae residet super stercore animalium contere cum arvena pone super vulnus et extrahit.

Ad restringendam luxuriam

Recipe viride Belend fiet exprime succum, et unge virilia vel renes.

Contra morsum rabidi canis

Allium contrussum cum sale super vulnus impositum valet.

Contra foetorum dentium

Allium contussum cum vino vel aceto forti servatum in ore et dentes lavando sanat.

Ne carta in igne comburatur

Recipe acetum fortissimum ovorum albedium dissolve argentum vivum, et in ipso mandefac chartam, et pone in ignem.

Ad sanguinem de oculis tollendum

Crocum cum sale et vino tere, et in lana pura super oculos pone.

Contra tussim

Rutam salviam, Isopum, grana Iuniperi crocum non tritum impone in ollam mundam lege pane, decoque in vino, bibat sero patiens et mane.

Contra Súly

Grana persicarum una cum nucleo contere, sub fumiga te bene coopertum, ne fumus exeat frequenter, et dolor liquescet.

Contra dolorem dentium

Recipe varju töviss, exteriorem corticem depone, interiorem recipe, pone in vitrum perfunde acetum mitte maturescere in loco calido et deinde terge patientes, sanat.

Contra Zümölcszö

Recipe Celidonium et cum lacte illius unge eos peribunt.

Contra Sömör

Lorom levelet tere bene et misce cum aceto forti, terge sömör.

Ad dentium dolorem et vulnus sanandum

Momortica omnia vulnera antequam friguntur, sanat citissime. Folia eius pulverizata ad vulnus sanat. Succus eius in ore contentus dentium dolorem mitigat.

Ad confracta ossa

Cognat folia momorticae in vino et bibat per tres dies minuit dolorem membri destructi.

Oleum momorticae sic conficitur

Recipe vas vitreum imple oleo olivae antiquo, denide fructus et herbas, eius incide in porticulas, et pone ad vitrum, deinde pone ad arenam subterra, et si, steterit uno anno majoris erit utilitatis quam balsamum.

Olerum eius valet ad tumentia membra, et capitis si cum eo ungantur, et homo unctus stet ad solem per quartam partem unius horae.

Item pepones eius in vase vitreo et oleo olivam conservati. Subveniunt ijs qui habent faium in ano, primo lavetur Swl (sül?) cum oleo eius. Tandem legatur cum pepone eius. Valet oleum et contra vulnus omne.

Contra frigidum stomachum et pilosum intus

Ventraem calefar bene ad ignem, cum melle terge bene, ita ut mel imbibat, sparge tandem sale, insuper panes pyretott latos, in tiunge aceto, et ventrem legant bene, deinde exprime acetum de panibus, Zinzibere sparge bene, liga ventri fortiter, et per tres dies serva, sanaberis, et si semel non iuvat, bis terque facias hoc ipsum.

Contra flusum

Assa fortiter ovum, scinde in portionibus asperge bene alumine, comedi Ieiunus et cum dormitum ibidem(?), sed post sumptionem, non bibas neque edos ac duas horas.

Contra lateris laesionem et Tussim

Recipe nadaly füet coque in vino valde sub pane, in nova olla, misce melle modico, quia amarum est, patiens bibat, vespere et mane.

Contra recens vulnus

Recipe nadaly fűet coque in vino valde tanquam coagulatum ius piscis, tandem si vis cola, vel si non colaveris, cum fecibus vini aspersam pane ad vulnus.

Contra fluxum

Succum plantaginis jeiuno stomacho bibat cum tribus cochlearibus, tandem per duas horas a cibo abstineat.

Contra coleram ut de cista fellis exeat

Recipe mel purum uno cochlearis, et impone sal, quartum ad quinque ova poneres et duas radices zinziberis tritos, comede ieiunus.

Ut colera aperte post exeat

Recipe földi bozza magott, lava in aqua ut purgetur a ingredine et exsiccetur, tandem tere ad pulveres, et in pondere unius floreni bibe in vino calido, tamen melius in melle despumato, post sumptionem cooperias te bene.

Contra paralyisin

Canapum silvestrem in aqua coque lavet se, deinde liget folia desuper.

Contra apostema et scabies malas, ut non dilatentur

Recipe Althachengin, seu vulgo Paponia et leve cum melle et croco equali pone, fere, et unge corpus.

Ad corrodendam antiquam carnem de vulnere

Recipe fenyő zurkot, ceram puram vitriolum aut crispan combustum, eius pulveres tere, coque et expuma bene ut in frigide liga ad vulnus, deinde ut pura caro crescat liga ad vulnus mille folium [más kézzel a margón: Egerfark], cum ohay conterendo.

Contra podagram ciragram et paralyisin

Recipe gyalog fenyőt cum arbore sua, et ostormentat, et hujus accipe corticem folia et subtiliores ramos, quos in vicem frangas, impone ad ollam et coque in aqua tandem funde in aliquid vas et impone patienti membro, sanat.

Contra lassitudinem

Rutam tritam quacunque cum pingoedine(?) si pedem unxeris bis vel ter prodesti.

Ad capiendas columbas

Fel lucei contere in aceto, et in eo coque modice pisum, deinde pisum, pone columbris et non valent volare.

Ad reparandam raucam vocem, et amissam recuperandam

Accipe mel, butyrum, succum Nasturecij fac eas simul bullire, et post coenam lepide bibat.

Contra morbum cardiacum

Cum videris hominem, ista in firmitate correptum, recipe novem aut plures oculos lucij exsicca, redige in pulverem bibat in vino calido.

Contra fatigationem Equi

Mel, sepum cuiuscunque animalis vitriolum alumen, sed plus sit, vitriolum quam alumen coque in vicem, et postea impares linteum ita ut linteum totaliter inmergatur et illud linteum ponas sub plantam pedes equi, sub patko.

Aliud ad idem

Terpentinam ceram novam, pingvedinem agnelli, misce simul, far bullire, bene calidum pone ad unguum equi.

Contra palpatiosum pedum Equi

Recipe ova duo assa puriter, impone sal in unguibus equi, et de super bene calide pone ad pedes equi.

Contra febres

Radices kék lilium in cide in particulas pone in ollam mundam, vinum infunde unius pinti, aut minus, album, coque fortiter, usque ad tertiam vel mediam partem, ollam legas cortici panis, bibe ferimus quousque sentis dolorem.

Contra inflationem post minutionem

Rutam in oleo olivae decoque, exholotum Hebotomatum in unge, sensim in unge.

Qui ab alto cadit et sanguis in eo congelatur ob casum

Tres carbones vivos quercinos recipe, et extingve in vino bono, calidi mane saepe bibatur.

Contra inflationem venarum

Rutam, absynthium ordeum contunde, et in patella calida confice exillis emplastrum, et liga super tumorem.

IRODALOM

A körmendi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei, I. köt., 1527–1625, Iványi Béla anyaggyűjtése, az előszót írta MÁLYUSZ Elemér, sajtó alá rend. SZILASI László, Szeged, JATE, 1990 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 29/1)

BARLAY, Ö. Sz.: *Boldizsár Batthyány und sein Humanisten Kreis*, MKsz, 95(1979/3), 231–251.

BEYTHE, A.: *Fives könyv[!] – Fiveknek es faknac nevökröl, természetökröl es hasznokrul irattatot, es szöröztetöt magar nyeluön az fö doctoroknak es természet tudo orvosoknak Dioscoridesnek es Matthiolusnak bölts irasokbul ...* Németújvár, 1595, Johannes Manlius. (RMNy 766)

BOBORY, D.: *Batthyány Boldizsár és a természettudományok – Egy kísérletező és befogadó főúr a XVI. századi Magyarországon = A Batthyányak évszázadai – Tudományos*

konferencia Körmenden, 2005. október 27–29, szerk. NAGY Zoltán, Körmend–Szombathely, Körmend Város Önkormányzata, 2006, 65–72.

BOBORY, D.: *Qui me unice amabat – Egy fejezet a botanika történetéből: Carolus Clusius és Batthyány Boldizsár*, Iskolakultúra, XIV(2004. október), 94–104.

BOROSS, K.: *A Pozsonyi Humanista Kör könyvei*, Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, XIII. köt., Budapest, ELTE Könyvtára, 2007. 157–185.

BORSA, G.: *Frankovith Gergely*. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica, 1956. 133–140

Festschrift anlässlich der 400jährigen Wiederkehr der wissenschaftlichen Tätigkeit von Carolus Clusius (Charles de l'Ecluse) im pannonischen Raum, Eisenstadt, 1973 (Burgendländische Forschungen. Sonderheft V)

FRANKOVITH G.: *Hasznos es fölötte szükséges könyv*, Németújvár, Johannes Manlius, 1582–1585. (RMNy 532)

Führer durch die Clusius-Gedächtnisstätten in Güssing, bearb. von Stephan A. AUMÜLLER, mit zwei Beiträgen von Otto GUGLIA, Eisenstadt, 1973.

L'ÉCLUSE, C.: *Fungorum in Pannoniis observatorum...* Antwerpen, 1603.

L'ÉCLUSE, C.: *Fungorum in Pannoniis observatorum brevis historia et Codex Clusii*, hrsg. von Stephan A. AUMÜLLER, József JEANPLONG, repr., Budapest, Akadémiai K., Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1983.

L'ÉCLUSE, C.: *Stirpium nomenclator Pannonicus*. Antverpiae, Plantinus, 1583. (*Supplementum ad: L'ÉCLUS, C.: Rariorum aliquot stirpium per Pannoniam, Austriam et vicinas quasdam provincias observatarum historia*, Antverpiae, 1583) (RMNy 583, Apponyi H. 498)

MONOK, I.: „*Ex libris Nicolai Bethlen et amicorum*” – Az „*et amicorum*” bejegyzésről és a közös könyvhasználatról = *Humanizmus és gratuláció – Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek*, szerk. CSÁSZTVAY, Tünde, NYERGES, Judit, Budapest, Balassi, 2009, 266–276.

RITOÓKNÉ SZALAY, Á.: *A wittenbergi egyetem magyarországi promoteáltjai a 16. században = Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből – Luther Márton születésének 500. évfordulójára*, szerk. FABINY Tibor. Budapest, Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1984, 222–239; uoz: UÓ: *Kutak – Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Budapest, Balassi, 2012 (Humanizmus és reformáció, 33) 220–235.

SZABÓ, A.: *Magyarok Wittenbergben 1555–1592 = Sz. A., Respublica litteraria – Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok a késő humanizmus koráról*, Budapest, Balassi, 1999

(Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok, 2) 79–90; uéz: *Régi és új peregrináció – Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon, 2. köt.*, szerk. BÉKÉSI Imre, JANKOVICS József, KOSA László, NYERGES Judit, Budapest, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum, 1993, 626–638.

„*Szerelmes Orsikám...*” – *A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése*, vál., a szöveget gond., és a jegyzeteket írta VIDA Tivadar, az utószót írta GRYNÆUS Tamás, Budapest, Szépirodalmi K., 198. (Magyar Levelestár)

UBRIZSY SAVOIA, A.: *Olasz-magyar botanikai kapcsolatok a Nagyszombati Egyetem megalapításáig (1635)*, Pécs, PTE, 2002, 200–205; ennek olasz nyelvű kiadása: UBRIZSY SAVOIA Andrea: *Rapporti italo-ungheresi nella nascita della botanica in Ungheria*, Roma, La Sapienza, 2002, 217–222.

UBRIZSY SAVOIA, A.: *Tulajdonosi bejegyzések és magyar növénynevek Petro Pena és Matthias Lobelius Sirpium adversaria nova (1570) című könyvének egy példányában*. Savaraia, A Vas Megyei Múzeumok Értesítője 36(2013), 7–21.

ZVARA, E.: *Ceglédi Szabó Pál dunántúli református püspök könyvei*, MKsz 126(2012/3), 293–318.

ZVARA, E.: *Kanizsai Pálfi János (1582–1641) könyvei Esterházy Pál gyűjteményében*. MKsz, 126(2010/3), 386–398.

ZVARA, E.: *Nyugat-Dunántúli protestáns lelkészek könyvei a késő humanizmus korában*, szerk. MONOK István, Budapest–Szeged, Szegedi Tudományegyetem–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2013 (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai, IX)